

ΚΟΝΔΥΛΟΦΟΡΟΣ

Ετήσια έκδοση Νεότερης Ελληνικής Φιλολογίας

3 / 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ακριβοί απόντες: Ανδρέας Μιχάλης, Φίλιππος Ηλιού, Ανδρέας Κίτσος Μυλωνάς, Θεοδόσης Νικολάου	5
Παν. Μουλλάς, 1845: Ένα έτος σταθμός	11
Βίκυ Καλαντζοπούλου, Α. Ρ. Ραγκαβή «Αι φυλακαί ή η κεφαλική ποι- νή». Κοινωνικά και γραμματολογικά συμφραζόμενα των απαρχών της πεζογραφίας του	27
Μαριλίζα Μητσού, Βαυαρικός Φιλελληνισμός και Μεγάλη Ιδέα	71
Χ. Α. Καραόγλου, Ο Παλαμάς και η «νοημοσύνη των πορτιέρηδων». Ο ποιητής και το κοινό του: Μια πολύκροτη σχέση	83
Δώρα Κασκάλη, Δεκατρείς επιστολές του Δ. Π. Πετροκόκκινου στον Γιώργο Θεοτοκά	105
Νάντια Ευαγγελινού, Η «άγνωστη» Λυμπεράκη. Ένα αδημοσίευτο μονόπρακτο	125
Σωτηρία Σταυρακοπούλου, Οι Ιστορίες των γαλάζιων ωρών του Ιωάννη Αγγέλου. Μερικές παρατηρήσεις	135
<i>Μονοκοντυλιές</i>	
Θ. Τούμπης (= Εμμ. Ροΐδης), Σκαλάθυρμα	147
Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Λαμπρινή Τριανταφυλλοπούλου, «Ούτε φλοξ έλαμπεν». Συμβολή στη μελέτη της παράδοσης του παπα- διαμαντικού κειμένου	150
Γιώργος Δανέζης, Οι μεταφράσεις ποιημάτων του Goethe από τον Δροσίνη Λευτέρης Παπαλεοντίου, Ο Σεφέρης, «Οι γάτες τ' άη Νικόλα» και η Πνευματική Κύπρος	159 164

Μελανοδοχείο

- Αλέξης Πολίτης, «Αλέξανδρος Ελλάδιος ο Λαρισαίος. Διεθνής Διημερίδα. Λάρισα, 4-5 Σεπτεμβρίου 1999. Πρακτικά, επιμ. Βασίλειος Ν. Μακρίδης» 171
- Αλέξης Πολίτης, «Θόδωρος Χατζηπανταζής, Από του Νείλου μέχρι του Δουνάβεως... Το χρονικό της ανάπτυξης του ελληνικού επαγγελματικού θεάτρου» 183

Πίνακες

- Αλέξης Πολίτης, Δεύτερες προσθήκες και διορθώσεις στο *Εγχειρίδιο του Νεοελληνιστή* 193

Για τον Ανδρέα Μιχάλη, τον ιδρυτή του University Studio Press, δεν χρειάζεται να επαναληφθούν εδώ πράγματα που έχουν γραφεί· εξάλλου, δεν ήταν άγνωστος στον εκδοτικό χώρο. Θα ήθελα να υπογραμμίσω μόνο τη συμβολή του στις ανθρωπιστικές σπουδές, ιδίως τα τελευταία χρόνια· το αποδεικνύει ο αριθμός των φιλολογικών και ιστορικών μελετών, των ακριβών εκδόσεων τέχνης και άλλων βιβλίων που εξέδωσε. Το άνοιγμα αυτό δεν ήταν άσχετο με το ήθος του Ανδρέα ως εκδότη. Επ' αυτού θεωρώ σκόπιμο, ως μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του *Κονδυλοφόρου*, να καταθέσω κι εγώ τη μαρτυρία μου.

Ήταν χειμώνας του 2001· είχα ζητήσει να τον δω, με σκοπό να του προτείνω ν' αναλάβει την έκδοση ενός επιστημονικού περιοδικού της νέας ελληνικής φιλολογίας. Όπως πάντα, με δέχθηκε πρόθυμα κι άκουσε με προσοχή να του εξηγήω τις προδιαγραφές του περιοδικού και την αναγκαιότητα της έκδοσής του. Δεν χρειάστηκε να επιχειρηματολογήσω ιδιαίτερα. Η πρόταση βρήκε ευήκοον ους. Ακόμη και όταν του είπα να μην περιμένει ότι το περιοδικό θα καλύπτει τα έξοδά του, δεν δίστασε ούτε στιγμή – σαν να γνώριζε τις προοπτικές της περιορισμένης κυκλοφορίας του. Το περιοδικό θα έβγαινε οπωσδήποτε. Μάλιστα, ο ίδιος θέλησε να δίνονται στους συνεργάτες και ανάτυπα με τυπωμένο εξώφυλλο.

Από εδώ και πέρα έμενε να συζητηθούν τα ζητήματα της τυπογραφικής εμφάνισής του. Ο Ανδρέας, καλός γνώστης της τυπογραφίας, παρακολούθησε, όπως συνήθιζε σε όλες τις εκδόσεις του, τον σχεδιασμό του *Κονδυλοφόρου* από το αρχικό μέχρι το τελικό στάδιο.

Η ευπροσήγορη και γενναιόδωρη στάση του Ανδρέα δεν αποτελούσε έκπληξη. Το είχε αποδείξει επανειλημμένα από την αρχή της γνωριμίας μας, το 1985· το είχαν διαπιστώσει και όσοι άλλοι συνεργάστηκαν μαζί του. Ο Ανδρέας συζητούσε χωρίς προκατάληψη κάθε πρόταση που θα την έκρινε σοβαρή – ακόμη και όταν προερχόταν από νέο άγνωστο συγγραφέα. Στήριξε έτσι τους νέους συγγραφείς και ενδιαφέρθηκε ζωηρά για τη Θεσσαλονίκη.

Κοντεύει χρόνος από τότε που ο Ανδρέας έφυγε, στις 13 Δεκεμβρίου 2003. Ο γιος του Λεωνίδας και η σύντροφός του Γασούλα συνεχίζουν το

έργο και την εκδοτική πολιτική του. Χάρη σε αυτούς, ο Κονδυλοφόρος συνεχίζει απρόσκοπτα την έκδοσή του. Και η ζωή συνεχίζεται. Ναι· αλλά, χωρίς τον Ανδρέα. Κι αυτό δεν μπορείς να το παραμερίσεις, δεν γίνεται να το παραβλέψεις, γιατί χάραξε οδυνηρά τη μνήμη μας· γιατί η απώλεια (η πρόωρη απώλεια) ενός τόσο άξιου και έντιμου ανθρώπου έκανε τον κόσμο μας πιο φτωχό. Οι σεφερικοί στίχοι ίσως να 'ναι μια κάποια παρηγοριά:

*Όπως τα πεύκα
κρατούνε τη μορφή του αγέρα
ενώ ο αγέρας έφυγε, δεν είναι εκεί
το ίδιο τα λόγια [και τα έργα]
φυλάγουν τη μορφή του ανθρώπου
κι ο άνθρωπος έφυγε, δεν είναι εκεί.*

X. Λ. Καράογλου

Ακριβοί απόντες

Τους δικούς σου ανθρώπους τούς πιστεύεις, σαν τον εαυτό σου, παντοτινούς. Και η χειρότερη δοκιμασία, όταν πεθάνουν, δεν είναι να αποδεχτείς την απουσία τους –ένα κενό στο μυαλό, μια μυτερή πέτρα στο στομάχι– όσο να ανασυντάξεις τον κόσμο χωρίς αυτούς, λογαριάζοντας το χώρο που μοιραζόσουν μαζί τους και το χώρο που εκείνοι καταλάμβαναν – και αυτός ο τελευταίος ήταν μοιραία πολύ ευρύτερος απ' ό,τι νόμιζες. Το δυσκολότερο στοίχημα με το θάνατο των φίλων είναι να τον αντικειμενοποιήσεις: να τον αντικρίσεις έξω και πέρα από το αίσθημα της προσωπικής στέρησης, από το αίσθημα της προδοσίας εκείνου που «έφυγε» και μας «άφησε». Και να μιλήσεις γι' αυτούς σε παρελθόντα χρόνο. Σαν να κλείνεις με μια κοντυλιά έναν κύκλο που δεν θέλει και δεν γίνεται να κλείσει. Με την επίγνωση πάντα πως ο άνθρωπος υπάρχει όσο μιλούν γι' αυτόν.

Στην τρίτη του χρονιά ο Κοντυλοφόρος πενθεί ακριβούς φίλους. Μέσα σε λίγες χειμωνιάτικες εβδομάδες χάσαμε ολομεμιάς, σαν από σκοτεινή συνωμοσία, τον Θεοδόση Νικολάου, τον Αντρέα Μυλωνά, τον Φίλιππο Ηλιού, τον Γιώργο Αλισανδράτο. Κανείς τους δεν μας είχε στ' αλήθεια προειδοποιήσει. Και όλοι τους άφησαν πολλές ανεκπλήρωτες υποσχέσεις. Ήταν μάχιμοι.

Γιατί τα πράγματα συμβαίνουν πάντοτε μέσα στον χρόνο (Φ.Η.)

Ο Φίλιππος Ηλιού (1931-2004), μοιρασμένος ανάμεσα στα μεγάλα βιβλιογραφικά του προγράμματα (την *Εργογραφία Κ. Θ. Δημαρά*, την *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα*) και τη γόνιμη έρευνα στα ΑΣΚΙ, ολοένα υποσχόταν –ήδη από την εποχή του *Μολυβδοκονδυλοπελεκητή*– κάποιο κείμενο από το Αρχείο Φούλας Χατζιδάκι ή κάτι άλλο. Μα στον Φίλιππο η υπόσχεση ήταν κυρίως τεκμήριο παρουσίας και μια από τις δικές του δημιουργικές ασέβειες απέναντι στον συμβατικό χρόνο. Γιατί «ο άνθρωπος που έφυγε από τη ζωή υπέφερε από την ανίατη ασθένεια που ονομάζεται λατρεία του ανέφικτου: έβαζε συνειδητά στόχους

απλησίαστους και γινόταν παρανάλωμα για την πραγματοποίησή τους», σημειώνει η Ιωάννα Πετροπούλου στην πιο μεστή και τρυφερά ακριβοδίκαιη κατάθεση μνήμης που γράφτηκε για τον μεγάλο απόντα («Επί Ξυρού ακμής», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 84, Απρ. 2004).

Οι αθετημένοι χρόνοι του Φίλιππου Ηλιού δεν ήταν παρά μια ακόμη ένδειξη αδιαπραγμάτευτης ανυποταξίας και αυτονομίας γενναιοδωρίας. Έτσι έμειναν αδημοσίευτες δεκάδες καλοστημένες ομιλίες του, έτσι πρόσφερε με περισσή προθυμία γνώσεις που του είχαν κοστίσει χρόνια μελέτης. Έτσι διατεινόταν πως οι επιστημονικές εργασίες τελειώνουν γι' αυτόν πριν ακόμη φτάσουν στο τυπογραφείο, και έτσι δεν εξαργύρωσε ποτέ τη θητεία του με μισθούς και αξιώματα. Έτσι κορόιδευε, στο κάτω κάτω, την κλεψύδρα, πίνοντας κρασί με τους φίλους και καπνίζοντας, ενάντια στη στατιστική με την οποία θέλησε κάποτε να τον τρομάξει ο γιος του Γληνού, διάσημος γιατρός στην Αμερική – και πέθανε πολύ πριν από αυτόν.

Χρωστάμε πολλά στον Φίλιππο, στη δυνατή του φωνή και στην καθαρή του πένα. Για τις πολύτιμες βιβλιολογικές του μελέτες, για τις τομές στην έρευνα του Διαφωτισμού και της ιδεολογίας, για τις εκδόσεις που φρόντισε, για την κριτική του ετοιμότητα. Για την ακεραιότητά του. Και γιατί, ανάμεσα στα άλλα, έδειξε πώς ένας λόγω κοινωνικών φρονημάτων «αδιδασκτόριστος» και μη ακαδημαϊκός ιστορικός, ένας άνθρωπος παθιασμένος με την έρευνα, ανυστερόβουλος και απόλυτα γοητευτικός, μπορεί να δημιουργήσει μαθητές αντάξιούς του και έτοιμους να προχωρήσουν, πάνω στα ίδια χνάρια, ένα έργο που δεν ολοκληρώνεται σε μια ζωή. Γιατί τούτη η θητεία δεν σταματάει πουθενά. Απόδειξη το τελευταίο θαυμαστό *Αρχειοτάξιο του Φίλιππου Ηλιού*, που είναι και δεν είναι μόνο δικό του.

*Όταν όλα είχαν ξαφνικά είχαν αρχίσει ξαφνικά τελειώσει
πολύ ξαφνικά
τελειώσει όταν (Α.Κ.Μ.)*

Γνωρίσαμε τον Ανδρέα Κίτσο Μυλωνά (1938-2004) από την εισαγωγή του στην πολύτιμη έκδοση των Κριτικών Κειμένων για τον Σολωμό (ΕΛΙΑ, 1980), που ανατυπώθηκε (Γαβριηλίδης, 2004), για να μοιραστεί στους φίλους με την αγάπη του, λίγο αφότου ο εμπνευστής της είχε αναχωρήσει αιφνιδιαστικά για της Αρνησιάς τα μέρη. Τον θαυμάσαμε ως οξυδερκή νομικό, ειδικευμένο μεταξύ άλλων στα θέματα πνευματικών δικαιωμάτων. Σκοντάψαμε τυχαία πάνω σε κάποια, ενίοτε δύσκολα, κεί-

μενά του, μισοκρυμμένα στον Χάρτη, στις Σημειώσεις και στα Πρακτικά του Συμποσίου Ποίησης, τα οποία συμπλέκουν φιλολογία και φιλοσοφία, κριτική και ποίηση, στοχασμό και πληροφορία σε ένα άλλο είδος – μεικτό αλλά γνήσιο. Και ύστερα ανακαλύψαμε πως ήταν ένας θησαυρός.

Επαγγελματικά ζεμένος στο άρμα της δικηγορίας, που τον ενδιέφερε εξαιρετικά, ο Ανδρέας είχε το θείο χάρισμα να απολαμβάνει τα πάντα, και αυτή την πολλαπλή, συχνά απρόσμενη και καθαρή απόλαυση να τη μεταδίδει με μαγικό τρόπο στους άλλους. Και έτσι να κερδίζει, να κερδίζει διαρκώς οπαδούς και ορκισμένους φίλους. Το αντικείμενο του ενθουσιασμού μπορούσε να παραλλάσσει, ανάλογα με τη στιγμή και το βαθμό οικειότητας – που στο εσωτερικό του θερμόμετρο ήταν συνήθως υψηλός, – από τα πιο νεότερα αναγνώσματα της παγκόσμιας επιστήμης και τα πιο παραγνωρισμένα εγχώρια ποιητικά και δοκιμιογραφικά προϊόντα του παρελθόντος, στα οποία τον οδηγούσαν μια μυστηριώδης διαίσθηση και η βιβλιογραφική του δεινότητα, ως τα πιο καθημερινά και γι' αυτό αγαπημένα πρόσωπα, τοπία, επεισόδια και φαγητά – μεσολογίτικα πάνω απ' όλα. Γι' αυτό και κάθε συνάντηση με τον Ανδρέα, για δουλειά ή για παρέα, ήταν γιορτή. Και κάθε κουβέντα μαζί του μια δέσμευση για καινούρια ταξίδια, σχέδια διερευνητικά και πολλά υποσχόμενα συμπόσια.

Ο Ανδρέας τελικά ούτε τόσο μιλούσε ούτε και κοινοποιούσε πολλά. Πιο πολύ μάζεψε, στην κυψέλη του, βιβλία και ανθρώπους. Μα η λογισύνη δεν μετριέται, ευτυχώς ακόμη, με τον πήχυ. Μπορούμε να φανταστούμε το αθησαύριστο έργο του, σκέψεις, στίχους και πιο πολύ ιδέες σε δημοσιεύματα, παρωχημένα και μελλούμενα, με υπογραφές άλλων. Τον σκεφτόμαστε, η παρέα του Χαλανδρίου, ο Έρασμος και κάποιοι μοναχικοί συνοδοιπόροι τις Κυριακές στο Αθήναιον.

*Αυτό που αρχίζει σε κάποια στιγμή
Κάποια στιγμή θα τελειώσει.
Το χόρτο, το πουλί, το σπίτι, ο άνθρωπος... (Θ.Ν.)*

Τρεις αυτοτελείς ποιητικές συλλογές έλεγε πως είχε δημοσιεύσει ο Θεοδόσης Νικολάου (1930-2004), κρύβοντας έργα, όπως οι πολλοί κρύβουν χρόνια (Πεπραγμένα, 1980· Εικόνες, 1988· Το σπίτι, 1993, 2002). Και

στα συρτάρια του απροσμέτρητα ποιήματα, πρωτότυπα και μεταφράσεις, που άλλοτε τα 'φερε στο φως υπό την αφόρητη πίεση των δικών του, συνήθως όμως τα άφηγε να γευτούν τη γόνιμη σκόνη της προσμονής. Είναι επικίνδυνον πράγμα η βία συμφωνούσε. Η περιφρόνηση του χρόνου στον Θεοδόση δεν είχε ίχνος ασέβειας ή επιθετικής διεκδίκησης. Έθετε απλούστατα σε πάγκοινη εφαρμογή το προσωπικό του χρονόμετρο, που ακολουθούσε άλλες, πιο μελετημένες αρμονικές συχνότητες.

Όποιος δεν συναναστράφηκε τον λόγιο πρόσφυγα από την Αιμώχωστο –και ας ήταν γεννημένος στην Πάφο,– δεν ξέρει πώς μπορεί σ' ένα πρόσωπο να συνυπάρξει ο ανατολίτης σοφός και το παιδί. Η εγγενής αθωότητα και η απόλυτη σκανταλιά. Η ασκητική και το κοσμοπολίτικο πνεύμα. Το Βυζάντιο και ο Διαφωτισμός. Πώς γίνεται η απλή ανάγνωση ενός σημαντικού ξενόγλωσσου κειμένου να προϋποθέτει κατανάγκη τη μεταγλώτισή του· ένας ύμνος να υφίσταται μόνο στη μουσική του απόδοση· μια μετακόμιση στην αέναη παράτασή της· και μια καθημερινή απάτη με την αντίστροφη όψη της: την τιμιότητα.

Ο Θεοδόσης, αριστοτεχνικά σβησμένος στην κοσμική του εκδοχή –Σκιάς σκία άνθρωπος– μας έμαθε από την αρχή Πώς αναλύουμε συνθετικά ένα ποίημα (1966), πώς να μην παρερμηνεύουμε τον Παπαδιαμάντη (Σύντομο σχεδιάσμα βίου και θεωρίας του έργου του, 1961), πώς να απαγγέλλουμε ένα ποίημα που ισχυριζόμαστε ότι αγαπάμε (πολλ.) και πώς να τραγουδάμε ή, συχνότερα, να σωπαίνουμε, περιμένοντας. Ένα δικό του ιδιόχειρο σημείωμα –μια ευχετήρια κάρτα– αξίζει όσο δέκα διατριβές. Παρακαταθήκη ισχυρής παρουσίας, μνήμη ζωής.

*Αυτό που αρχίζει σε κάποια στιγμή
Κάποια στιγμή θα τελειώσει.
Μα όσο υπάρχει ο κόσμος αυτός
Κάθε πράγμα που τελειώνει
Γίνεται ο σπόρος που λαχταρά μιαν άλλη ζωή...
Και ο αναδασμός της γης δεν έχει τέλος.*

Μαριλίζα Μητσού